

Nasıl Bir Geçiş Dönemi Adaleti Hayal Ediyoruz?

Yazar: Nisan Alıcı | 28 Aralık 2021

Yazı Dizisi: Türkiye Helalleşmeyi Tartışırken #2

Kılıçdaroğlu'nun başlattığı helalleşme tartışmasıyla ilgili çeşitli yazılar yazıldı, sivil toplum içinde toplantılar yapıldı ve yapılmaya devam ediyor. Konunun yüksek siyasi bir figür tarafından gündeme getirilmesi sayesinde açılan toplumsal tartışma alanı, Türkiye'de geçmişle hesaplaşma nasıl olmalı, geçiş dönemi adaleti (GDA) nasıl işlemeli diye kafa yoran ve çalışan pek çok kişi ve kurumu heyecanlandırdı. Bunlara DEMOS da dahil. Bu konuda DEMOS bünyesindeki ilk yazı olan, Güneş Daşlı'nın yazdığı "Helalleşmeyi Uzlaşma ve Geçiş Dönemi Adaleti Bağlamında Nasıl Tartışabiliriz?" yazısına göz atabilirsiniz.^[1] Ben de bu yazıda Güneş'in açtığı tartışmaya bir boyut daha eklemeyi hedefliyorum. Bunu yaparken amacım helalleşme çağrısının anlamını tartışmak ya da o çağrıdaki eksikleri tespit etmek değil. Daha ziyade, helalleşme çağrısı üzerinden başlayan tartışmaların bana düşündürdüklerini ortaya koymak ve tartıştırmalarda sıkça tanık olduğlarım üzerinden farklı bir düşünme biçimi önermek.

Helalleşme gündeminin açığa çıkardığı bir durum Türkiye'de geçmişle yüzleşme konusunda ciddi bir toplumsal mücadele birikimi olmasına rağmen GDA ve geçmişle yüzleşme konusunda giderek sessizleşip suskunlaşan bir sivil toplumun olması ve buna bağlı olarak tartışmaların çok derinleşmemesi. Son senelerdeki çatışma ve gittikçe şiddeti artan otoriter ve baskıcı yönetim şekli bir araya geldiğinde geçmişle yüzleşme ve GDA'ya ilişkin taleplerin toplumsal aktörler tarafından da

eskisi kadar dile getirilmemesi oldukça anlaşılır. Fakat bu aynı zamanda bir umutsuzluk, karamsarlık ve tartışma eksikliği anlamına geldiği için oldukça da üzücü. Var olan birikimin şu andaki tartışmalara pek aktarılmaması da cabası.

Kılıçdaroğlu'nun hala çeşitli platformlarda bu konuyu gündeme getirmesi umut verici ve bize de bu tartışmayı gündemde tutmak için iyi bir zemin sağlıyor. Bunun yanında Kılıçdaroğlu'nun bu gündemi helalleşme başlığı altında sürdürmekte ısrarcı olması burada bilinçli bir kelime seçimi olduğunu gösteriyor. Benim gözlemime göre, bu terminolojik seçime gelen tepkiler kabaca iki ana hatta toplandı. İlki, helalleşme kavramını hesaplama ya da yüzleşmenin karşısında konumlandırın, helalleşmenin adalet ve hakikat gibi geçiş dönemi adaletinin temel boyutlarını dışarıda bırakacağını iddia eden ve bu nedenle bu söyleme itiraz eden bir hat. İkinci hatta ise helalleşmenin Türkiye'nin kültürel bağlamıyla şekillenmiş, yerel bir kavram olduğu için kabul edilebileceğini söyleyen görüşler bir araya geliyor. Ben ikinci hatta daha yakın durmakla beraber tartışmanın tamamının ilerleme şekline dair itirazlara sahibim. Özellikle ilk hatta getirilen itirazların çoğunun kavramsal bir karmaşaya işaret ettiğini düşünüyorum. Bu itirazlar zaman zaman konuya dair derin bir okuma yapmadan getirilen yüzeysel müdahaleler olma ve meselenin özünü kaçırarak ezbere dayatmalarda bulunma riski taşıyor. Bu yazıda bununla ne kastettiğimi açıklayarak helalleşme gündemine yön verecek tartışmaların nasıl bir hatta ilerlemesinin önümüzü açacağını düşündüğümü anlatmaya çalışacağım.

Bunun için öncelikle, tartışmalarda yeteri kadar atıf yapılmayan, oysaki bize geçmişle hesaplaşmak için çok zengin bir yöntem ve araç seti sunan GDA'nın ne olduğuna genel bir bakışla başlayalım. GDA 1980'lerde Latin Amerika'da diktatörlüklerin yıkılıp demokrasiye geçilmesiyle beraber ayrı bir disiplin ve çalışma alanı olarak ortaya çıktı. Eski rejim döneminde işlenen hak ihlallerinin nasıl ele alınacağı ve adaletin nasıl sağlanacağına yanıt arayan aktivist, insan hakları savunucusu, avukat ve akademisyenlerin yürüttüğü tartışmalar sonucu ortaya çıkan GDA, bir süre sonra çatışmadan barışa geçen ülkelerde de kullanılmaya başlandı. Bu anlamda GDA'nın en genel amacı geçiş süreçlerinde adaleti sağlamak ve önceki dönemde yaşanan hak ihlallerinin bir daha tekrarlanmayacağından emin olmak şeklinde tanımlanabilir. GDA'nın en yaygın sloganlarından biri "Bir Daha Asla", Never Again tam da buna işaret ediyor.

Çatışma sonrası ülkelerde GDA çoğunlukla çatışma sonlandıktan ve barış anlaşması imzalandıktan sonra yani resmi olarak savaş bitirilip barış sürecine geçildikten sonra kullanılıyor. Fakat son yıllarda çatışma ve çatışmaya bağlı şiddet ve hak ihlalleri sürerken de GDA'dan yararlanılabilir mi sorusu sorulmaya başlandı.^[2]

Bu bağlamda bir barış anlaşması olmadan, hatta resmi bir barış iradesi bile mevcut değilken GDA'nın sunduğu çerçeve ve araçlardan faydalanmanın imkânları üzerine düşünülüyor. Bunun gerçekleştirildiği örneklerde rol büyük ölçüde sivil topluma düşüyor. Özellikle Türkiye gibi rejim değişikliğinin ya da çatışmadan barışa geçişin olmadığı örneklerde sivil toplumun GDA'ya yönelik yürüttüğü çalışmalar resmi bir süreç için bir nevi altyapı çalışması işlevi görüyor. Yani yapılan işlerin o anda çok büyük bir etkisi olmasa ya da elle tutulur sonuçlara hızlıca ulaşılmasa bile bu çabalar üst üste ekleniyor. Bana göre buradaki en önemli şey, sivil toplumun koşullar elverişli görünmezken bile GDA'ya ilişkin talepleri dillendirmesi ve ona yönelik çalışmalar yapmasının siyasi atmosfer uygun olduğunda GDA süreçlerine tabandan bir müdahalede bulunmak için etkin bir güç oluşturabilmesi. Böylelikle GDA'nın devlet merkezli olmasının da önüne geçiliyor ve savaştan tarafların inisiyatifine bırakılmamış oluyor. Sivil toplumun ciddi bir adalet ve hakikat arayışı mücadelesi yürüttüğü Türkiye'de, içinden geçtiğimiz dönem için çatışma devam ederken GDA'nın uygulanma yollarını düşünmek yaratıcı ve bize özgü çözümler geliştirmemizi sağlayabilir.

Şimdi bir adım daha geriye gidip GDA'nın temel ayaklarının nasıl tanımlandığına bakalım: Hakikat, adalet, onarım, tekrar etmeme garantisi ve son yıllarda buna eklenen hafızalaştırma.^[3] Türkiye'de

son haftalarda yürütülen tartışmalarda sıklıkla denk geldiğim bir argüman helalleşme/geçmişle hesaplaşmaya dair sahici bir adım atılacaksa bunun belli aşamalardan belli bir sırayla geçmesi gerektiği yönünde. Örneğin hakikatin ortaya çıkarılmasının birincil şart olduğunu, ancak sonra adaletin sağlanacağını, sonra mağdurların/hayatta kalanların failleri affedebileceğini ve helalleşme ya da yüzleşmenin böyle gerçekleşebileceğini iddia eden yorumlar var. Oysaki GDA literatürüne ve farklı ülke deneyimlerine baktığımızda görüyoruz ki GDA süreçlerini bir formül gibi düşünüp her ülkeye aynı şekilde uygulayamayız. Dolayısıyla bir yerde işe yarayan bir mekanizma başka bir ülkede işe yaramayabilir, hatta umulanın aksi yönde bir sonuç doğurabilir. Bunun önemli sebeplerinden biri, mağdur ve hayatta kalanların adaletten ne beklediğinin her bağlamda farklılık göstermesidir. Örneğin bir ülkede resmi bir özür ve hakikatin ortaya çıkarılması öncelikli talepken diğerinde sosyo-ekonomik ihtiyaçların karşılanması ve ceza yargılamaları öne çıkabilir.

Örneğin, Türkiye’de şimdiye dek en yüksek sesle talep edilen GDA has mekanizmalarından biri olan hakikat komisyonları hakikati arama ve ortaya çıkarmanın tek yolu ve mekanizması değildir. Hakikat komisyonları bazı ülkelerde o toplumun ihtiyaçlarına çok etkin bir cevap verebilecekken başka kültürel bağlamlarda buna alternatif, daha yaratıcı hakikati ortaya çıkarma yöntemleri daha iyi sonuç verebilir. Hakikat komisyonlarının hakikati ortaya çıkarmak ve mağdurların yaşadıklarını kamusal bilgiye dönüştürmek gibi çok önemli bir işlevi olmakla beraber, hakikatin ortaya çıkmasının yeniden travmalara sebep olduğu, mağdurların ve hayatta kalanların bu süreçlerden sonra hiç tatmin olmamış hissettiği deneyimler var. Örneğin Brandon Hamber, ülkemizde de iyi bilinen ve sıklıkla referans verilen Güney Afrika Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu sürecine dair şunu anlatır: Güney Afrika’da mağdurlarla birebir yapılan araştırmalarda mağdurlar hakikat komisyonunun uzun dönemli etkisine dair hem olumlu hem olumsuz bildirimlerde bulunmuş, bazı mağdurlar komisyon sürecine katılmadan önceki kıyasla çok daha olumsuz duygular yaşadıklarını belirtmiştir.^[4]

Olumsuz duyguları derinleştiren en önemli etken ülkenin sosyo-ekonomik koşullarında anlamlı bir değişiklik yaşanmamasıdır.^[5] Bu pek çok hakikat komisyonu örneği içinde küçük bir örnek elbette ve hakikat komisyonlarının pek çok olumlu sonucunu bertaraf etmiyor. Ama bu bize hangi GDA mekanizmalarının kullanılması gerektiğini düşünürken pek çok ayrıntıyı değerlendirmemiz ve sosyo-politik bağlamı da hesaba katarak bütünsel bir yaklaşım benimsememiz gerektiğini soyluyor. Ezbere bir şekilde hareket etmek bizi Türkiye’nin kendi dinamiklerini gözetmeden, dışarıdan belirlenmiş formüllerle hareket etmeye götürür ve bu da çatışmadan ve devlet şiddetinden etkilenen kişilerin aslında neye ihtiyacı olduğunu ıskalamamıza sebep olur. Dolayısıyla GDA mekanizmaları tasarlanırken çatışmadan etkilenenlerin ne istediği, neye ihtiyaç duyduğu ve nasıl bir adalet talepleri olduğunun bilinmesi ve GDA sürecinin bundan beslenmesi gerekir.

Helalleşme kavramının ne anlama geldiğine ya da Kılıçdaroğlu’nun amacına ve bunu gündeme getirirkenki niyetinin sahiciliğine dair yapılan tartışmalar oldukça anlamlı. Fakat ben bunun bir adım ötesine geçerek, geçmişle yüzleşmeye dair açılan toplumsal tartışma alanını iyi değerlendirmemiz ve bu gündemin altını sivil toplum olarak doldurmamız gerektiğinden yanayım. Bunu yaparken ezbere bilgi ve formüllerle hareket etmek ve yukarıdan aşağıya bazı yöntemleri dayatmak yerine, Türkiye’deki çatışmanın dinamiklerine ve mağdur/hayatta kalanların ne beklediğine bakarak hareket etmek anlamlı olacaktır. GDA’ya mağdur merkezli yaklaşımda ifade edildiği sekliyle, GDA’yi çatışmadan en çok etkilenenlerin kendi beklenti ve ihtiyaçlarını ifade ettikleri biçimleri temel alarak oluşturmak ve tabandan yukarı bir GDA inşa etmek en doğrusu olur. Bunun için alanda yıllardır mücadele eden aktörlere kulak vermek ve eş zamanlı olarak GDA literatürüne danışmak önümüzü açacaktır.

GDA literatürüne bakmak bize yalnızca başka ülkelerde böylesi süreçlerin nasıl aşıldığını gösterip çeşitli yöntemler sunmakla kalmaz, aynı zamanda da her örneğin kadar kendine has dinamiklerle ilerlediğini gösterir. GDA’nın sunduğu çok çeşitli yöntemi ve eleştirel yaklaşımı bilmek bize Türkiye’deki ihtiyaca neyin karşılık gelebileceğini daha yaratıcı şekilde düşünme alanı açar ve

nihayetinde ezbere yarguların ötesine geçerek bize özgü bir mekanizmalar bütünü önerebilmemizi sağlar. Son olarak, "hiçbir geçiş dönemi adaleti süreci mükemmel değildir"^[6] ve bize düşen kalıcı barışı sağlamaya katkısı olacak, mağdur/hayatta kalanların taleplerini önceliklendiren bir süreç işletilmesi için kafa yormaktır.

---

[1] <https://demos.org.tr/helallesmeyi-uzlasma-ve-gecis-donemi-adaleti-baglaminda-nasil-tartisabiliriz/>

[2] Bu konuyu etraflıca ele aldığımız #DEMOSanSesler podcast bölümünü buradan dinleyebilirsiniz: <https://anchor.fm/demostansesler>

[3] UN Human Rights Council, 2020 <https://undocs.org/A/HRC/45/45>

[4] GDA'yi oluşturan parçaların biraraya geldiği bu 5 ayaklı model yaygın olarak kabul görse de bunu eleştiren, GDA'nin temel ayaklarını başka şekilde tanımlayanlar ya da böyle bir modeli normatif bir öneri olarak kullanmanın farklı deneyimlerin kendine has bağlamsal farklılık ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmamızı engelleyeceğini ve bunun yerine o bağlamdan gelen ihtiyaç ve önerileri dikkate almak gerektiğini iddia eden kişiler var.

[5] Hamber, B. (2009) Transforming societies after political violence: truth, reconciliation, and mental health. Dordrecht: Springer.

[6] Lambourne, W. (2014). What are the pillars of transitional justice? the united nations, civil society and the justice cascade in burundi. 41-60.

Blog sayfasında yer alan yazıların ve yayınların tüm hakları saklıdır. Blog yazıları yalnızca kaynağı gösterilerek kullanılabilir. Sayfada yayınlanan yazıların içeriği yazarın kendi sorumluluğu olup DEMOS'un herhangi bir hukuki ve/veya cezai sorumluluğu bulunmamaktadır.